

Uvodna beležka

Kaj vse moramo upoštevati, ko opredeljujemo **nacionalni interes** (posebej še slovenskega naroda) danes? In kaj naj bi bil potem njegov **razredni interes**? Odgovori na ti dve vprašanji, ki jih v tem zvezku objavljamo, so bili v središču pozornosti posveta na temo »Razredno-nacionalno«, ki ga je v decembru 1985 organiziral Marksistični center CK ZKS; v vnaprej pripravljenih pisnih sporočilih in v razpravi so udeleženci razmišljali o temi z vidika ustavnega razvoja (koncepta in normativne ureditve), še posebej pa o aktualnih vprašanih tega razmerja in njegovem perspektivnem razvoju.

Na podlagi objavljenih gradiv bo sklicatelj posveta organiziral nadaljnje razprave o zgodovinskih razsežnostih tega vprašanja, o dognanjih in kontroverzah teoretične misli na tem področju.

Avtorizirane prispevke za objavo so do zaključka redakcije poslali: **dr. Ivan Kristan**, redni profesor Pravne fakultete Univerze E. Kardelj v Ljubljani; **dr. Boštjan Markič**, izredni prof. na FSPN; **mag. Silvo Devetak** z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani; **dr. Savin Jogan**, delegat SRS v Zveznem zboru skupščine SFRJ; **Sonja Lokar** iz Marksističnega centra CK ZKS; **dr. Ivo Fabinc**, redni prof. Ekonomske fakultete v Ljubljani; **dr. Janez Šinkovec**, Vrhovno sodišče SR Slovenije; **dr. Miha Ribarič**, Skupščina SR Slovenije; **dr. Ciril Ribičič**, član predsedstva CK ZKS; **Mitja Žagar**, MC CK ZKS; **dr. Zdravko Tomac**, redni prof. Fakultete za politične vede v Zagrebu; **dr. Majda Strobl**, redni prof. v pokoju; **France Klopčič**, zgodovinar in publicist; **Jože Pacek**, delegat SRS v Zveznem zboru skupščine SFRJ; **Milan Baškovič**, Izvršni svet skupščine SRS, **mag. Bogomil Ferfila**, asistent na FSPN; **Ela Urlih-Atena**, delegat SRS v Zveznem zboru skupščine SFRJ; **dr. Janko Rupnik**, izredni profesor na Višji pravni šoli v Mariboru, **Rado Jan**, MC CK ZKS; **dr. Vaneč Šiftar**, redno prof. v pokoju.

IVAN KRISTAN

Nacionalno in razredno vprašanje med NOB

Današnje razprave o razmerju med nacionalnim in razrednim vprašanjem se porajajo v povsem drugačnih okoliščinah, kot pa so bile med narodnoosvobodilnim bojem in tudi še v bivši Jugoslaviji.

Gledano z vidika NOB, je postavljena dilema, kaj je naprednejše – ali razredno ali nacionalno – nerazumna in nesmiselna, kot je nerazumna in nesmiselna tudi danes.

Družbene odnose je treba obravnavati v njihovem razvoju dialektično kot rezultanto številnih dejavnikov. Gre za spoznanje, da se posamezni dejavniki v družbenem razvoju medsebojno dopolnjujejo, da učinkujejo v

medsebojni vzročni povezanosti, da deluje določen dejavnik enkrat kot vzrok, drugič kot posledica itd. Da bi iz družbenega razvoja izločili en sam element in ga absolutizirali, ni sprejemljivo in lahko povzroči popolnoma izkrivljena oz. napačna sklepanja. Družbene pojave je torej treba obravnavati dialektično, v njihovi medsebojni soodvisnosti z upoštevanjem ustrezne ponderacije, ko se presoja pomembnost posameznega pojava v razmerju do celote. To prav tako velja za razmerje med razrednim in nacionalnim.

Ko imamo pred očmi poskus nasprotovanja razrednega elementa nacionalnemu in narobe – nasprotovanje nacionalnega elementa razrednemu, se je primerno vprašati, ali vsi razumemo isto, kadar govorimo o razrednem ali pa o nacionalnem elementu. Vsekakor bi ob polemikah o razrednem in nacionalnem bilo koristno pojasniti, kaj kdo misli z nacionalnim in kaj z razrednim interesom. Če bi se to razjasnilo, bi se na koncu pokazalo, da enega elementa ni mogoče ločevati od drugega. Kot pravi Tito, sta že Marx in Engels znanstveno dokazala, da sta boj za nacionalno osvoboditev in boj proti razrednemu izkoriščanju delavskega razreda nujno povezana.¹

Ko gre za vprašanje, kako se je odnos med razrednim in nacionalnim kazal med NOB, je treba reči, da omenjenega nasprotovanja razrednega nacionalnemu ni najti v nobenem dokumentu. Med NOB je šlo za dialektično celoto obeh elementov, ne da bi komurkoli prišlo na misel, da bi zanikal bodisi razredni bodisi nacionalni element, ali pa da bi favoriziral enega na račun drugega. Interesi delavskega razreda in interesi naroda so se pokrivali: med njimi v nobenem dokumentu ni postavljen nikakršen antagonizem.

Revolucija, ki je potekala hkrati z osvobodilnim bojem, je imela za cilj drugačno družbeno ureditev, *drugačno Jugoslavijo*: takšno, v kateri ne bo več tako ostrih socialnih, političnih in nacionalnih protislovij. Med revolucijo so se torej povezovali interesi z vseh vidikov in so se zlivali v eno samo zahtevo, to je zahtevo po drugačni Jugoslaviji. *Tu ni bilo mogoče deliti razrednega interesa od nacionalnega ali pa narobe*. Z obeh stališč je bil cilj NOB isti: hkrati zoper okupatorja boriti se za novo Jugoslavijo, kjer ne bo socialnega izkoriščanja delavskega razreda, kjer ne bo delavski razred politično brezpraven, kjer ne bosta »Obznana« in zakon o zaščiti države krojila pravice delavskim množicam, in kjer ne bo nacionalnega zatiranja posameznih narodov, od katerih vsi niso bili priznani niti za pleme troedinega »jugoslovanskega naroda«, to je Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Ali je bilo mogoče boj za takšno novo Jugoslavijo ločevati s stališča razrednega in nacionalnega? Gotovo ne. Nasprotno, če bi takrat kakorkoli poskušali *sektašiti in preštevati sile*, kdo je za razredno, kdo je za nacionalno, kateremu elementu je treba dati prednost, bi vnaprej obsodili na neuspeh narodnoosvobodilni boj in revolucijo.

¹ Titov govor ob 50-letnici ljubljanske univerze 1969; Tito, Nacionalno vprašanje in revolucija, str. 329.

Te nevarnosti se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja tudi zavedalo in je zaradi sovražne propagande, kakšne cilje imajo komunisti, ki so bili na čelu narodnoosvobodilnega gibanja, s posebno izjavo, ki je znana kot »izjava Tito – Ribar«,² februarja 1943 potrdilo, kakšni so resnični cilji narodnoosvobodilnega gibanja. V tej zvezi so zanimive zlasti prve tri točke izjave o ciljnih narodnoosvobodilnega gibanja:

- prvič, osvoboditev dežele izpod okupatorja in uresničenje neodvisnosti in resničnih demokratičnih pravic za vse narode Jugoslavije;
- drugič, nedotakljivost zasebne lastnine in možnost za samoiniciativo v industriji, trgovini in kmetijstvu;
- tretjič, nikakršnih radikalnih sprememb glede na družbeno življenje in dejavnosti, razen zamenjave reakcionarnih občinskih uprav in orožništva – ki so se ponudili v službo okupatorju – z narodnoosvobodilnimi odbori, ki so resnično demokratično ljudski. Vse važnejše ukrepe glede na družbeno življenje in državno organizacijo bodo uresničevali po končani vojni ljudski predstavniki, ki jih bo ljudstvo izbralo zares svobodno.

Očitno je imela navedena izjava Tito-Ribar predvsem neposredno programatičen cilj, namreč, da *odkloni sovražno propagando*, češ da je cilj komunistov uvajati kolhoze, uvesti skupne kotle, odpraviti osebno svobodo itd. *Ni pa bil namen te izjave, da bi zanikala samo ljudsko revolucijo*. Ko profesor Šnuderl analizira socialno naravo narodnoosvobodilnega gibanja, poudarja v tej zvezi, da je bil revolucionarni pomen narodnoosvobodilnega gibanja globlji kot pa v vojni programatično postavljeni cilji o spremembi družbenega razreda, kajti ta revolucionarni pomen je bil globoko v samem bistvu revolucije: bil je njegov izvor, razlog in elementarna neobhodna družbena potreba.³

Izhodišče NOB je osvoboditev izpod okupatorja, znotraj tega pa se uresničuje boj za novo demokratično ljudsko oblast. Z bojem za nacionalno osvoboditev se povezuje boj za socialno osvoboditev kot samo ob sebi umevna sestavina demokratičnega osvobodilnega gibanja, ki zavrača bivšo Jugoslavijo in ima za cilj zgraditev nove Jugoslavije.

Vendar s tem ko poudarjamo enotnost boja za nacionalno in socialno osvoboditev med narodnoosvobodilno vojno, pa vendar ne kaže prezreti, da je *bila takrat v ospredju nacionalna osvoboditev in da se je socialna osvoboditev uveljavljala v njenem okviru*. Vsekakor je značilno, da je izjava Tito-Ribar kot osnovni cilj NOB postavila nacionalno osvoboditev in zagotovitev demokratičnih pravic za vse narode, kar je pomenilo vsebino samoodločbe.

Ne samo med narodnoosvobodilno vojno, ampak že v bivši Jugoslaviji sta bila *nacionalno vprašanje in samoodločba narodov Jugoslavije v ospredju politike Komunistične partije Jugoslavije*. Rešitev nacionalnega vprašanja v obliki uresnitve samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, je

² Vanek Šiftar, Razvoj ljudske oblasti med NOB v Jugoslaviji, str. 282.

³ Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti, str. 55.

bila osnovna zahteva, ki so jo komunisti postavljali v bivši Jugoslaviji, ko so postavljali zahtevo po preureditvi unitarne monarhije.

Samoodločba z odcepitvijo je bila izhodišče za boj za enakopraven položaj narodov v Jugoslaviji. Na tem izhodišču naj bi se zgradila jugoslovanska federacija.

O tem je Tito podrobneje govoril že leta 1936 v »pismu v Srbijo«.⁴ Takrat je šlo za izdelavo platforme za široko ljudsko frontno gibanje, ki naj bi jo Veselin Masleša uveljavil v Srbiji. Kot osrednji zahtevi platforme ljudske fronte sta po Titovem mnenju zahteva po popolni demokraciji in zahteva po enakopravnosti vseh narodov. Eno je povezano z drugim. Po Titovem mnenju mora biti v platformi za ljudsko fronto jasno in nedvoumno izražena odločenost, da se bo spoštovala praviča do samoodločbe vseh narodov, to je ne samo pravica Srbov, Hrvatov in Slovencev, ampak tudi Makedoncev in Črnogorcev, prav tako pa tudi pravica narodov v Vojvodini in v Bosni in Hercegovini, da se odloči o tem, ali bo ohranila svojo regionalno samostojnost v federativni državi.

S stališča uveljavljanja razredne in nacionalne vloge Komunistične partije je bila zlasti pomembna *četrt državna konferenca Komunistične partije Jugoslavije* leta 1934 v Ljubljani, ki se je je udeležil tudi tovariš Tito. Na tej konferenci je bil sprejet sklep, da se *ustanovijo nacionalne komunistične partije* Hrvatske in Slovenije in pozneje tudi Makedonije.

Sklep o formiranju nacionalnih komunističnih partij je bil zgodovinskega pomena predvsem zaradi tega, ker je razredni boj za socialno osvoboditev delavskega razreda, boj za odpravo razrednega izkoriščanja delavskega razreda povezal z bojem za nacionalno osvoboditev. Dokler Komunistična partija Jugoslavije *svojega razrednega boja ni postavila v nacionalni okvir, to je v okvir politike za rešitev nacionalnega vprašanja* bivše Jugoslavije, tako dolgo za svojo politiko ni dobila podpore v najširših plasteh ljudskih množic.

S tem, da je bila tri leta pozneje ustanovljena Komunistična partija Slovenije (in tudi Komunistična partija Hrvatske), se je, kot pravi *Miha Marinko*, partiji na široko odprla pot ne samo do delavskih množic, ampak tudi do kmetov in do vseh, ki jih je tiščal jarem nacionalnega zatiranja, odprla se ji je pot do resničnih rodoljubov, ki so želeli mir in nacionalno neodvisnost. Partija se je osvobodila sektaške lupine, ki jo je dotlej ovirala pri širokem razmahu boja, pravi *Miha Marinko*.⁵

Za ugled Komunistične partije Slovenije in za njeno podporo v najširših plasteh ljudstva je bilo torej odločilno, da se je *Komunistična partija postavila na čelo boja slovenskega naroda za njegov narodni obstoj.* V manifestu ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije iz leta 1937 na Čebinah so zapisali, da je ogrožen obstoj slovenskega naroda. Prav zaradi zavesti o veliki nevarnosti, ki preti slovenskemu narodu, in o

⁴ Josip Broz Tito, Nacionalno vprašanje in revolucija, str. 5 in naslednje.

⁵ Miha Marinko, Referat na drugem kongresu KPS, novembra 1948.

veliki odgovornosti, ki leži na delavskem razredu za usodo slovenskega naroda, so slovenski komunisti preosnovali svojo organizacijo v »komunistično stranko Slovenije«, da bi s tem najjasneje poudarili svojo pripravljeno boriti se za svobodo slovenskega naroda.

»Prvi, ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije, manifestira trdno voljo slovenskih komunistov dati na razpolago svojemu ljudstvu vse svoje sile ter izraža njihovo neomajno zvestobo slovenskemu narodu«. ⁶

Tu je torej jasno, da se je uveljavila povezanost razrednega in nacionalnega vprašanja, po drugi strani pa spoznanje, *da mora delavski razred svoje razredne interese uveljavljati v okviru lastnega naroda in delovati v korist lastnega naroda*. Gre, skratka, za misel o odgovornosti delavskega razreda pred njegovim lastnim narodom. To je misel, ki je pozneje zmagala tudi v mednarodnem delavskem gibanju, za kar pa ima prav tako zasluge Komunistična partija Jugoslavije, ki je k zmagi tega spoznanja prispevala predvsem v zgodovinski zmagi v boju s Stalinom v sporu z Informbirojem leta 1948.

Vendar pa ustanovitev nacionalnih komunističnih partij *ni pomenila osamitve narodov* od drugih jugoslovanskih narodov. Nasprotno, to je njihove medsebojne vezi še okrepilo. Vezi z drugimi jugoslovanskimi narodi so postale močnejše predvsem zaradi tega, *ker je nastajala nova podlaga medsebojne povezanosti narodov Jugoslavije*.

Ta nova podlaga pa je *pravica do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve*, ki jo je postavila Komunistična partija Jugoslavije kot svoje izhodišče za rešitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji.

Skladno s tem so slovenski komunisti v manifestu ustanovnega kongresa komunistične partije Slovenije posebej poudarili povezanost slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi kot svoje programsko izhodišče, vendar pa so pri tem *postavili zahtevo, da je oblika te povezanosti federacija*:

»Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države. V ta namen je treba sklicati konstituantno, ki naj odloči o obliki bodočega sožitja narodov današnje Jugoslavije. Slovenski narod pa mora dobiti svoj lastni demokratično izvoljeni parlament. Treba je podpreti boj slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in drugje za njihove narodne pravice, kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju: združeni in svobodni Sloveniji«. ⁷

Vsekakor je bil odnos do nacionalnega vprašanja tisti odločilni dejavnik, ki je omogočil Komunistični partiji Jugoslavije, da se je tako uspešno postavila na čelo osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov, in je zagotovil tako množično podporo osvobodilnemu boju.

Brez jasno zastavljene politike do nacionalnega vprašanja bi Komuni-

⁶ Ustanovni kongresa KPS, Ljubljana, 1967, str. 20.

⁷ Prav tam, str. 13-14.

stična partija Jugoslavije ostala brez nujno potrebne množične podpore prebivalstva in narodov Jugoslavije, kar je bilo potrebno, da je narodno-osvobodilni boj prerasel v revolucijo. Zaradi tega je bila odločitev, da si postavi rešitev nacionalnega vprašanja z načelom samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in z načelom federativnega povezovanja kot svojo temeljno nalogo v boju za novo Jugoslavijo, strateškega pomena.

Od tu je šele *jasna rdeča nit*, ki se vleče vse od tretje državne konference konec leta 1923 pa do četrte državne konference leta 1934, pete državne konference KPJ leta 1940, vse do drugega zasedanja AVNOJ-a v Jajcu novembra 1943 z odločitvijo o gradnji Jugoslavije na federativnem načelu.

V razponu tega procesa je bila odločitev o ustanovitvi nacionalnih komunističnih partij sprejeta na četrti državni konferenci KPJ leta 1934, odsev istega zgodovinskega spoznanja, da se mora partija nasloniti na svoj lastni narod, da mora v njem pognati svoje korenine, da mora v njem črpati svojo moč, kot je bilo to spoznanje podlaga *razpustu komunistične Internacionale* (Kominterne) leta 1943.

Ena izmed *slabosti Kominterne* je bila v tem, da je slabila povezanost posameznih komunističnih partij (ki so bili sekcije kominterne) z delavskim razredom oz. z narodom v njeni lastni državi. Za večino komunističnih partij je bilo znano, da so samostojne in da odločitve sprejemajo po nalogih ali pa pod nadzorom Kominterne iz Moskve. To je slabilo položaj komunističnih partij v okviru lastnega naroda. Prav zaradi povezanosti v Kominterni je med narodnoosvobodilnim bojem pri nas poskušala reakcija izrabiti dejstvo in je začela širiti laži, kako namerava Komunistična partija Jugoslavije pri nas vzpostaviti enak »Komunizem kolhozov in skupnih kotlov«, kot so ga slikali za Sovjetsko zvezo. Te laži je zavrnila že omenjena izjava Tito-Ribar.

Vendar ni šlo za Komunistično partijo Jugoslavije. Z razpustitvijo Kominterne je Stalin poskušal povečati ugled komunističnih partij tudi v drugih državah, ki jih je zasedel Hitler s svojimi zavezniki. Razpust Kominterne je Stalin pospremil z ugotovitvijo, da je s tem odklenkalo nasprotnikom komunizma v delavskem gibanju, češ da baje komunistične partije v posameznih deželah ne delajo v interesu svojega naroda, ampak po direktivah od zunaj. Razpust Kominterne naj bi torej neposredno prispeval k razširjanju vstaje v posameznih državah pod vodstvom njihovih komunističnih partij.

Vsekakor je imel za Komunistično partijo Jugoslavije *razpust Kominterne pozitivne posledice*, ker je bilo to dodatna potrditev dotedanje usmeritve naslanjanja partije na sile lastnega naroda. *Edvard Kardelj* je ob razpustu Kominterne poudaril, da so s tem dokončen polom doživele vse laži o tem, da naša partija nima pred očmi interesa slovenskega naroda, marveč nekaj drugega. Razpust kominterne naj po Kardeljevih besedah služi temu, da bodo komunisti s svojo predano borbo za interese svojega

naroda še bolj kot doslej upravičili avantgardno vlogo partije v velikem vsenarodnem boju za svobodo in za srečno bodočnost našega naroda.⁸

Politika do nacionalnega vprašanja, ki jo je izoblikovala komunistična partija že pred drugo svetovno vojno, to pa je polno priznanje pravice do nacionalne samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, je postala izhodišče za *narodnoosvobodilni boj*, oz. ljudsko revolucijo v obdobju 1941–1945.

Brez boja za rešitev nacionalnega vprašanja bi dejansko ne bilo narodnoosvobodilnega boja naših narodov, ali pa bi se ta boj ne odvijal tako, kot se je, in se ne bi končal zmagovito, kot se je. Brez reševanja nacionalnega vprašanja kot cilja narodnoosvobodilnega boja bi »osvobodilni boj« postal boj ostankov prejšnjega režima in narodnih izdajalcev, ki so se postavili v službo okupatorja, za razdelitev pozicij oblasti: dejansko bi bila v tem primeru državljanska vojna med različnimi pretendenti za oblast, katerih skupna značilnost bi nedvomno bilo tekmovanje, kdo izmed njih bo delal okupatorju večje usluge, da bi ga z večjo gotovostjo okupator po svoji zmagi vrnil na oblast.

Zato je Tito s svojo genialno analizo bistva narodnoosvobodilnega boja ocenil prav ta vidik in to izhodišče narodnoosvobodilnega boja. Ko je v svojem znanem članku leta 1942 govoril o narodnoosvobodilnem boju in nacionalnem vprašanju, je zapisal, *da je narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji neločljivo povezan z nacionalnim vprašanjem*. Prav v tem je »tajnost« našega narodnoosvobodilnega boja. Pričakovanje, da se staro ne bo več vrnilo, je dajalo narodom moč v njihovih nečloveških naporih in žrtvah, da so vztrajali. Naša narodnoosvobodilna vojna ne bi bila tako žilava in tako uspešna, če narodi Jugoslavije v njej ne bi videli, razen zmage nad fašizmom, tudi zmago nad tistim, kar se je zgodilo v minulih režimih, zmago nad tistimi, ki so zatirali in hočejo še nadalje zatirati narode Jugoslavije; zato je Tito zapisal:

»Beseda narodnoosvobodilna borba bi bila samo fraza, bila bi celo prevara, če razen splošnega jugoslovanskega pomena ne bi imela tudi nacionalnega pomena za vsak narod posebej, to je, če ne bi razen osvoboditve Jugoslavije pomenila tudi osvoboditev Hrvatov, Slovencev, Srbov, Makedoncev, Arnavtov, Muslimanov, itd., če narodnoosvobodilna borba ne bi imela vsebine, da zares prinaša svobodo, enakopravnost in bratstvo vsem narodom Jugoslavije, kajti prav v tem je njeno bistvo.«⁹

Navedeni procesi so bili torej možni predvsem zaradi tega, ker je *Komunistična partija Jugoslavije zastavila pravilno politiko do nacionalnega vprašanja*, ker ni razdvajala razrednega vprašanja od nacionalnega vprašanja oz. ker ni hodila po poti *abstraktnega proletarskega internacionalizma* in podrejanja nekim splošnim interesom mednarodnega delavskega gibanja, kakor jih je svojčas opredelila Kominterneta, kar bi seveda

⁸ Edvard Kardelj, *Pot nove Jugoslavije*, str. 363.

⁹ Josip Broz-Tito, Članek »Nacionalno vprašanje Jugoslavije v luči narodnoosvobodilne borbe«.

imelo za neposredno posledico ne samo odtujevanje od lastnega naroda, ampak celo možnost za konfrontacijo z lastnim narodom. Usoda komunističnih partij, ki so se v celoti prepustile vodstvu Moskve, ki se je razglasila za središče mednarodnega gibanja in za središče boja delavskega razreda za njegovo socialno osvoboditev, zgovorno kaže, kakšno usodo bi doživela tudi Komunistična partija Jugoslavije, če se glede nacionalnega vprašanja ne bi postavila na lastne noge.

In prav v procesu iskanja korenin v lastnem narodu ima za Komunistično partijo Slovenije njen ustanovni čebinski kongres iz leta 1937 eno izmed osrednjih častnih mest.

Če se torej povrnemo na uvodoma zastavljeno vprašanje o razmerju med nacionalnim in razrednim med narodnoosvobodilno borbo, moramo ugotoviti, da v tem obdobju ni bilo nikakršnih poskusov razdvajanja nacionalnega in razrednega vprašanja. Narodnoosvobodilni boj in revolucija sta kot svojo imanentno vsebino nosila v sebi oba procesa, to je proces socialnega osvobajanja in nacionalnega osvobajanja. Zaradi tega bi bilo nedialektično razdvajati en element od drugega.

Vendar pa je v zunanjih manifestacijah političnih gesel narodnoosvobodilnega boja in tudi političnih gesel Komunistična partija Jugoslavije že pred okupacijo dajala *očitno poudarek reševanju nacionalnega vprašanja*, in sicer na podlagi pravice do nacionalne samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve. V vseh teh zgodovinskih procesih, zlasti pa po letu 1934 po četrti državni konferenci Komunistične partije Jugoslavije, je bil dan poudarek potrebi, da komunistična partija močneje sodeluje pri reševanju nacionalnega vprašanja in da se močneje poveže z delavskim razredom lastnega naroda. Tako je tudi prišlo do spoznanja, da so *interesi delavskega razreda hkrati interesi naroda in narobe, da so interesi naroda hkrati interesi delavskega razreda*.

Če tako presojamo navedeno vprašanje, menim, da je primerno za konec te razprave navesti *Titovo misel*, ki jo je izrekel ob petindvajseti obletnici drugega zasedanja AVNOJ na proslavi v Jajcu leta 1968:

»V bistvu naše revolucije se je izrazila organska zveza med resničnimi interesi delavskega razreda v okviru vsakega naroda in v Jugoslaviji kot celoti in nacionalnimi interesi posameznih narodov. Samo vodilna vloga delavskega razreda vsakega naroda lahko zagotovi neodvisnost, enakopravnost in samostojen razvoj na tej podlagi, pa tudi neuničljivo bratstvo in enotnost ter trdno povezanost znotraj federativne skupnosti.

Drugače povedano, boj za pravico narodov za afirmacijo in svoboden vsestranski razvoj nacionalnosti je sestavni del boja delavskega gibanja za njegove napredne revolucionarne cilje, kajti brez zajamčenja pravice narodov, kakor so pokazale tudi naše izkušnje, tudi ni mogoče uresničiti ciljev delavskega gibanja in delavskega razreda, ki edini more zagotoviti in nenehoma razvijati socialistično vsebino nacionalnega interesa.«¹⁰

¹⁰ Josip Broz-Tito, Nacionalno vprašanje in revolucija, str. 282.